

Tomàs Martínez Romero, *Paula, Eustòquia i la duquessa de Gandia: Traduccions antigues d'obres de sant Jeroni sobre comportament femení*, Barcelona/Alacant: IIFV/PAM, Col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner», 272 p., 2022, ISBN: 978-84-9191-232-3.

El darrer volum publicat a la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner» (IIFV/PAM) és una nova contribució dedicada a les lletres catalanes tardomedievales, signada per Tomàs Martínez Romero, catedràtic de la Universitat Jaume I de Castelló. Es tracta de l'estudi i l'edició d'una selecció de textos relacionats amb la figura de sant Jeroni, traduïts al català entre finals del segle XIV i primeres dècades del XVI, la majoria dels quals tocants a temes relacionats amb la instrucció femenina. En aquesta ocasió, doncs, Martínez ha fet convergir dues de les línies de recerca en què és un expert reconegut, la traducció i la religiositat medievals, i aquesta circumstància es fa palesa en la lectura de les pàgines del treball, tant pel domini exhaustiu de la bibliografia que s'hi relaciona, com per les subtils i agudes matisacions que hi aporta.

El volum, principalment, es dedica a l'estudi i l'edició de tres textos atribuïts a sant Jeroni: l'*Epistola ad Eustochium de custodia virginitatis*, l'*Epitaphium sanctae Paulae* (totes dues traduïdes entre finals del segle XIV i inicis del XV) i el *Regula monachorum* (probablement traduïda a inicis del XVI). Es tracta, com s'observa, de tres obres adreçades a la regulació del comportament femení en diferents estats: de donzella —verge—, de vídua i de religiosa en comunitat. A més, en un apèndix final, s'hi afegeix l'edició d'un parell de versions de la traducció de la vida de sant Jeroni continguda en diferents testimonis catalans de la *Legenda aurea* de Jaume de Varazze, traduïdes en les mateixes dates que la resta d'obres analitzades. Al treball, doncs, s'hi diferencien tres parts: la primera part dedicada a l'estudi introductori de les particularitats de cada text; la segona, a l'edició dels tres textos d'instrucció femenina, i l'apèndix final, amb l'edició de les *vides* de sant Jeroni.

El primer capítol de l'estudi presenta un estat de la qüestió sobre les traduccions catalanes d'obres atribuïdes a sant Jeroni al període tardomedieval. Aquest capítol no

és només una síntesi bibliogràfica, perquè Martínez aprofita l'avinentesa per fer algunes esmenes i puntualitzacions a treballs anteriors, i per recordar algunes qüestions encara no resoltes, com la identificació d'alguns testimonis. El capítol, tot i que breu, permet al lector familiaritzar-se amb l'interés que aquest tipus d'obres despertava a l'època i, fins i tot, llegir alguns fragments representatius d'aquestes altres traduccions acarades amb l'original llatí.

Cadascun dels tres capítols següents se centra en la caracterització i l'anàlisi de les traduccions objecte d'estudi, i varien en extensió segons els aspectes tractats. Tots, per descomptat, inclouen una presentació del contingut de cada text, la identificació dels testimonis conservats i l'estudi de cadascuna de les traduccions, però en cada cas s'hi afegeixen apartats relatius a altres qüestions rellevants.

El segon capítol es dedica a *L'Epístola que sent Jerònim tramès a sancta Eustòxi* sobre la virginitat; aquesta traducció es conserva en un únic testimoni manuscrit, integrada en un còdex que seguia un criteri temàtic per reunir obres tocants a la literatura exemplar. Aquesta particularitat ja permet aportar claus interpretatives sobre la recepció del text i el seu possible ús, fet que queda constatat amb les variacions incorporades pel traductor. I és que la traducció catalana del *De custodia virginitatis* no és una mera traducció literal del text jerònim; com demostra Martínez a partir d'un exhaustiu acarament del text català amb l'original llatí, en moltes ocasions s'han bandejat fragments de l'original i se n'han inclòs d'altres, en moltes ocasions procedents d'altres epístoles de sant Jeroni, com l'adreçada *Ad Furiam*, de la qual s'aprofiten cinc capítols. Tot confirma que el text ambicionava una clara vocació al·ligonadora, raó per la qual, segons argumenta Martínez, poden identificar-se recursos habituals de l'homilètica.

El tercer capítol es dedica a *La vida de madona santa Paula*, lletra consolatòria que sant Jeroni trameté a la filla de la matrona romana. Aquesta mena d'epitafi, amb tints hagiogràfics, no és només un text exemplar per a altres vídues, perquè part de l'obreta es dedica a narrar la peregrinació de Paula per terra santa, motiu de gran interès a l'època, com explica Martínez referint nombroses evidències. Per totes dues raons, no ha de sorprendre que un text com aquest gaudira de certa circulació, i que es trobe inventariat en biblioteques de lectors ben diversos. El text s'ha conservat en dos testimonis manuscrits, i Martínez estudia la possible filiació entre ells. Destaca, a més, en un dels testimonis, l'ambició estètica per millorar la versió final, tret que ha de posar-se en relleu si es considera l'època en què s'ha de datar la traducció.

El quart capítol, el més extens del volum, es dedica al *Libre de la regla y modo de viure de les monges, dirigit por lo benaventurat sant Jerònim a l'abadessa Eustòchia y a les seues monges*, atribuït a l'època al sant d'Estridó, com veiem a la rúbrica de l'única edició coneguda, estampada el 1517, probablement, a les premses valencianes de Joan

Jofré. A hores d'ara, se sap cert que es tracta d'una falsa atribució, però aquest fet no deixa de posar de manifest l'interés i el prestigi de què gaudien les obres de sant Jeroni a inicis de la modernitat. Aquesta traducció, de fet, es realitza pràcticament una centúria després de les analitzades anteriorment, i en un context determinat, el qual possibilita tractar qüestions rellevants relacionades amb la traducció, atès que en coneixem el responsable, Jeroni Gil, i la destinatària, Maria Enríquez, duquesa de Gandia i abadesa del monestir de santa Clara de Gandia entre 1514 i 1520. Martínez aprofita el capítol per mostrar un panorama general sobre l'interés per les traduccions jerònimes i per la figura del sant, a la València de la primera modernitat; així, posa en relació aquesta traducció amb d'altres de coetànies que gaudiren d'un notable èxit editorial, com la de les *Epístolas de S. Hierónimo*, firmada per Juan de Molina i publicada per primera vegada al mateix taller de Jofré el 1520. D'altra banda, també dedica atenció als protagonistes implicats: del traductor, Jeroni Gil, encara se'n tenen poques notícies; més interessants resulten les pàgines adreçades a la duquesa de Gandia, a la seua filla, Isabel de Borja, també monja clarissa, i al convent de Gandia, focus d'irradiació de la reforma coletina a la Península.

L'estudi introductorí conclou amb l'exposició dels criteris d'edició que s'han seguit, que són, fonamentalment, els de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino, i amb la declaració dels testimonis editats, i, finalment, amb l'apartat corresponent a la Bibliografia citada, completa i força actualitzada.

L'edició dels textos és impecable, com no podia ser d'una altra manera, atesa la dilatada experiència de Martínez en l'edició filològica de textos catalans medievals. Incorpora un aparat de notes on s'inclouen les variants significatives dels altres testimonis, i algunes notes explicatives que faciliten la comprensió del text.

A l'apèndix final, on s'editen les dues *vides* de sant Jeroni de la *Legenda aurea*, s'han seguit els mateixos criteris declarats. Es fa una introducció molt breu, fonamentalment per identificar els testimonis. Totes dues versions comptaven ja amb edicions prèvies: la versió manuscrita de la vida ja havia estat editada per Ch. Maneikis Kniazzeš i E.J. Neugaard a les *Vides de sants rosselloneses* (1978), encara que Martínez afirma discrepar en algunes lectures i interpretacions que ara ofereix; d'altra banda, la *vida* del testimoni incunable també comptava amb l'edició d'Hèctor Càmarà com a part del *Flos sanctorum romançat* (1494) (2013); Martínez, però, hi afegeix en nota les lliçons divergents presents en la primera edició cinc-centista del santoral, la realitzada a València, al taller de Jorge Costilla, el 1514.

Comptat i debatut, el treball de Tomàs Martínez possibilita l'accés a aquestes traduccions d'obres de sant Jeroni o a ell atribuïdes, mostra les principals característiques que les particularitzen i ofereix un panorama general que permet entendre

l'interés que despertaven i la difusió que se'n seguí. És, per tant, la passa prèvia i ineludible per facilitar futures anàlisis del contingut dels textos, que ara podran ser, a més, tinguts en compte en aproximacions a la instrucció femenina de les acaballes de l'edat mitjana i primera modernitat.

CARME ARRONIS LLOPIS

Universitat d'Alacant

arronis@ua.es

ORCID 0000-0001-7635-0435